

توصیف، طبقه‌بندی و کوزه‌شناسی سفال دوره اشکانی شهرستان قروه (کردستان)

دکتر فرزادمانی*

علی بهنیا**

دکتر محمد بهرام زاده*

چکیده

منطقه قروه در جنوب شرق استان کردستان به دلیل موقعیت جغرافیایی و شرایط خاص زیست محیطی و نیز قرابت جغرافیایی با مراکز استقرار مهم دوره اشکانی شمال غرب و غرب ایران، دارای آثار و استقرارهایی از آن دوره است. طی بررسی‌های میدانی انجام شده مشخص گردیده که بیشتر محوطه‌های اشکانی این منطقه بقایای استقرارهای کوچکی هستند. این مقاله در پی آن است تا بر اساس توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های اشکانی به دست آمده از این منطقه به افزایش اطلاعات ما در مورد وضعیت فرهنگی این منطقه در دوره اشکانی کمک نماید. بر اساس مطالعات انجام گرفته، سفال‌های این منطقه شامل سفال‌هایی با نقوش طنابی، خمره‌های ذخیره آذوقه و سفال شاخص دوره‌ی اشکانی یعنی سفال جلینگی هستند. فرم بیشتر این سفال‌ها را انواع کاسه، پیاله، کوزه و خمره، دیگ و دیگرچه تشکیل می‌دهد. از تزئینات شاخص به کار رفته بر روی این سفالها می‌توان به نقوش کنده به صورت خطوط موج و موازی و نوعی تکنیک منحصر به فرد ترصیع کاری (نگین کاری) اشاره کرد. بر اساس نتایج این مطالعه می‌توان گفت سفال‌های اشکانی منطقه قروه، ضمن دارا بودن برخی ویژگی‌های بومی-محلی، عمدتاً همانند نمونه‌های مکشوفه از مکان‌هایی چون بیستون، نوشیجان، هگمتانه، قلعه ضحاک، قلعه یزدگرد، معبد خورده، کنگاور و دره‌های اسدآباد، پاوه، مریوان، ثلاث باباجانی و بیشتر مناطق غرب کشور است.

واژگان کلیدی: کردستان، قروه، سفال اشکانی، محوطه‌های اشکانی، و سفال جلینگی.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی یکی از نگارندگان (علی بهنیا) است.

* استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر.

** دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، E-mail: alibehnia74@yahoo.com

درآمد

تا چند دهه پیش اطلاعات ما از وضعیت فرهنگی ایران در دوره اشکانیان بسیار محدود، مبهم و عمدتاً بر اساس نوشته های مورخین و محدود یافته های باستان شناختی داخل و یا خارج ایران بود. نقص نسبی و غیرقابل اعتماد بودن اکثر گزارش های مورخین باعث گردید تا پژوهش های جدید باستان شناختی به قابل اعتماد ترین رهیافت برای تکمیل و توسعه اطلاعات ما در دوره اشکانی تبدیل گردد و از این رهاورد در سالهای اخیر پژوهش های باستان شناسی بسیاری در کشور انجام شده و بررسی های میدانی باستان شناختی سهم عمده ای از این پژوهش ها را به خود اختصاص داده اند. در نتیجه این بررسی ها مقادیر قابل توجهی مواد فرهنگی (عمدتاً سفال) از سطح محوطه های باستانی جمع آوری شده است. مستند سازی و گونه شناسی این سفالها می تواند به نحو بارزی اطلاعات ما را در خصوص این دوره افزایش می دهد. منطقه مورد نظر این پژوهش (شهرستان قروه کردستان) به دلیل شرایط زیست محیطی، موقعیت جغرافیایی و واقع شدن در مسیر ارتباط دو کانون سیاسی و فرهنگی عصر اشکانی (ایالات آتروپاتن و ایالات کرمانشاه و همدان)، شرایط لازم را برای جلب جمعیت های انسانی دارا بوده است؛ اما کمبود اطلاعات تاریخی و عدم کفایت پژوهش های روشمند باستان شناختی در منطقه باعث گردیده که همانند بسیاری از مناطق کشور اطلاعات چندانی از وضعیت فرهنگی آن در دوره اشکانی در دست نباشد. خوشبختانه در سالهای اخیر بررسی های چندی در منطقه صورت گرفته و مقادیری سفال های اشکانی جمع آوری گردیده است.

در این نوشتار تلاش بر این است تا با مستندسازی و مطالعات گونه شناختی سفالهای شاخص اشکانی منطقه و تحلیل نتایج این مطالعات، به اهدافی از قبیل معرفی گونه های شاخص منطقه، شناسایی سنت بومی و منطقه ای سفالگری اشکانی، مقایسه تطبیقی این سفالها با نمونه مشابه در مجاور دست یابد و از این طریق موجبات افزایش دانسته های ما را در ارتباط با وضعیت فرهنگی این بخش از کردستان در دوره اشکانی فراهم آورد.

ویژگیهای جغرافیایی قلمرو تحقیق

شهرستان قروه با مساحتی در حدود ۲۴۳۰ کیلومتر مربع از شمال به شهرستان بیجار و استان زنجان، از جنوب به استان کرمانشاه و شهرستان سنقر، از شرق به استان همدان و شهر اسدآباد و از غرب به شهر سنندج متصل است (نقشه ۱). لازم به ذکر است که این شهرستان هم دارای کوهستان است و هم دشت. از رودخانه های اصلی آن رود شور و تلوار را می توان نام برد که به یکدیگر پیوسته و در نهایت به قزل اوزن می ریزند. بیشتر زمین های زراعی این شهرستان در قسمت شرق زیر کشت آبی و در قسمت شمال زیر کشت دیم قرار دارند. قله های بدر و پریشان بلندترین قله های این شهرستان با ارتفاع ۳۲۵۰ متر مشرف به استان کرمانشاه هستند و مساحتی در حدود ۳۷۰۰ هکتار را به خود اختصاص داده اند. به علت وسعت زیاد منطقه هر گونه بررسی باستان شناختی که منجر به افزایش اطلاعات در شناخت آثار دوران اشکانی گردد؛ در خور توجه است و کمک شایانی به شناخت سفال این دوران در غرب ایران خواهد نمود.

شهرستان قروه در قسمت شمال زاگرس مرکزی واقع گردیده و زاگرس مرکزی نقش ارتباطی قابل توجهی میان بخش شرقی و غربی امپراتوری بزرگ اشکانی ایفاء می نموده و تاکنون نیز کمتر مورد توجه باستان شناسان بوده است. این منطقه به خاطر داشتن دشت های وسیع، کوهستانهای مرتفع و درهای کوچک و بزرگ شرایط زیست محیطی مناسبی برای جذب جمعیت داشته است. شاید بتوان دو نکته پیش گفته یعنی نقش ارتباطی زاگرس مرکزی در دوره اشکانی و نیز شرایط زیست محیطی مناسب را از دلایل مسکون بودن منطقه مذکور (بطور کامل) در این دوره دانست.

پیشینه بررسی های باستان شناسی

بررسی های باستان شناختی در این شهرستان با هدف شناسایی و ثبت آثار تاریخی، تهیه نقشه باستان شناختی، بررسی الگوی پراکندگی و توزیع مکانی استقرارهای انسانی دوره های گوناگون در طی سالهای متفاوتی از دهه ۷۰ تا سال ۸۷ انجام گرفته است. در این میان از کارشناسانی که در محدوده جغرافیایی این شهرستان در بخش های مختلف آن بررسی

اشکانی به صورت محلی بوده و هر منطقه از ایران سبک و ویژگی های سفالگری خاصی دارد (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۱۱-۱۱۲). از مهمترین پژوهش های باستان شناختی مربوط به دوره اشکانی در حوزه فرهنگی غرب ایران می توان به کاوش های نوشیجان، کنگاور، قلعه ضحاک، قلعه یزدگرد، خوره و بیستون اشاره کرد. در این پژوهش ها سفال کلینکی راهنمای شناسایی و مشخص کردن محوطه های دوره اشکانی بوده و به رغم کاوش های صورت گرفته هنوز مجموعه سفالی اشکانی با تاریخ گذاری دقیق و مطمئن در این حوزه فرهنگی وجود ندارد. هدف از این مقاله پرداختن به این مسأله از طریق شرح، طبقه بندی و گونه شناسی سفالهای شهرستان قروه است.

سفال های اشکانی بدست آمده از شهرستان قروه را به چهار گروه زیر تقسیم می شود: ۱- سفال معمولی (ساده) ۲- سفال کلینکی ۳- سفال لعابدار ۴- سفال منقوش که به ترتیب به آنها خواهیم پرداخت.

سفال معمولی (ساده)

مشخصات فنی

سفال های ساده منطقه قروه عموماً دارای خمیره نارنجی، قهوه ای، نخودی و خاکستری رنگ هستند و شاموت آنها شن نرم، شن ریز و درشت است. بیشتر سفال ها چرخ سازند و حرارت لازم برای پخت آنها کافی بوده است. سطح داخلی و خارجی ظرف عمدتاً پرداخت شده و برخی نیز صیقلی هستند و از لعاب گلی غلیظ و رقیق برای پوشش سطح سفالها استفاده شده است.

اشکال

سفال های ساده از نظر فرم متنوع هستند به گونه ای که هشت فرم در این گروه قرار می گیرند. کوزه ها بیشترین فراوانی را در این گروه دارند. در کنار آنها تگار، دیگ، دیگچه، بشقاب، خمره، سینی و تنگ نیز دیده می شود (طرح ۱، ۲، ۴، ۸، ۱۶ و ۱۹).

خمره

خمره ها ظروفی هستند ضخیم و بزرگ که معمولاً برای نگه داری آذوقه و در مواردی تدفین مورد استفاده قرار می گرفتند.

باستان شناختی انجام داده اند؛ می توان به اقبال عزیزی (بررسی باستان شناختی بخش چهاردولی در سال ۱۳۷۸)، زاهد کریمی (بررسی باستان شناختی بخش مرکزی در سال ۱۳۸۵) و علی بهنیا (بررسی باستان شناختی بخش سریش آباد در سال ۱۳۸۷) اشاره کرد.

روش کار

در مجموع ۳۵ محوطه مربوط به دوران اشکانی در شهرستان قروه شناسایی (نقشه ۲ و نقشه رنگی ۲) شد. سپس سفالهای مربوط به این دوره طراحی و عکاسی شده و بر اساس فرم طبقه بندی شده اند. بر این اساس چهار گروه ظرف در قالب ۱۰ فرم سفالی مشخص گردید که هر کدام به گونه های مختلفی تقسیم می شوند. سپس فرم ظروف و گونه ها از لحاظ ویژگیهای تکنیکی چون پوشش درونی، بیرونی، شاموت و ... بررسی گردید. در مرحله بعد نمونه ها، با طرحها و گونه های بدست آمده از محوطه های شناسایی شده این دوران که بر اساس تقسیم بندی هرینک در غرب ایران قرار می گرفتند از جمله محوطه های مانند بیستون، خوره، قلعه ضحاک، قلعه یزدگرد، ملایر، نوشیجان، اسدآباد، کنگاور، پاهو، ثلاث، باباجانی، مریوان و... مقایسه شدند. ۱۰ فرم ظرف تشخیص داده شده شامل خمره، تگار، کاسه، کوزه، دیگ، دیگچه، سینی، تنگ، پیاله و قدح هستند.

طبقه بندی و گونه شناسی سفال اشکانی شهرستان قروه

سفال مهمترین داده فرهنگی است که در بررسی های باستان شناختی از سطح محوطه ها و تپه ها جمع آوری می شود. روشن است که معرفی مجموعه ای از سفالهای اشکانی در شهرستان قروه از طریق طبقه بندی و مقایسه با مجموعه های تاریخ گذاری شده این دوره، گامی مؤثر در معرفی دوره اشکانی در غرب ایران خواهد بود؛ لذا برای درک بهتر سفال اشکانی قروه باید اطلاعات کلی درباره سفال اشکانی غرب ایران داشته باشیم. همانطور که هرینک اشاره کرده است ساخت سفال در دوره

۱- از برجسته ترین آنها می توان به دوشان تپه و تپه قنق به عنوان قلعه، کانی زرزره و هوارنشین به عنوان محوطه باستانی، تپه وینسار و قصلان را به عنوان تپه باستانی و غار کمره را اشاره کرد.

و کمترین آن ۲۶ سانتی متر است. ولی معمولاً قطر دهانه ها این ظروف که به شکل کاسه های بزرگ اند ۴۰ سانتی متر است. تعداد ۸ درصد از مجموعه ظروف بدست آمده متعلق به تگارهاست که به سه گونه تقسیم می شوند.

۱- تگارهای با لبه تخت و دارای تزیین طنابی (لوح ۸: شماره ۴) که قابل مقایسه با قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, fig.7: 32-49)، صحنه (رهبر، ۱۳۷۷: ۶۴) و پاوه (رهبر، ۱۳۷۷: ۱۲۴) است.

۲- تگارهای با لبه های ضخیم و برگشته به خارج همراه با تزیین مرصع، شیاری و نقش کنده (لوح ۸: شماره های ۷ و ۵؛ لوح ۹: شماره ۳-۵) که قابل مقایسه با قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, fig.20: 24-47)، صحنه و پاوه (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۲۳، لوح ۳۱، شماره) است.

۳- تگارهای با لبه مثلثی شکل (طرح ۸: شماره های ۸ و ۶) که قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, fig.19: 24-08) و خورده محلات (رهبر، ۱۳۷۷: ۶۵) است.

دیگ

دیگ های ظروفی نسبتاً بزرگ با بدنه گرد و بر آمده و دهانه بسته و لبه تیز هستند که از تزیینات بکار گرفته در این دیگ ها نقش کنده های ردیفی و به صورت موازی را می توان نام برد (لوح ۱۶ شماره ۷ و ۸) که قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از فارس (بومر، ۱۳۷۷: شکل ۱۵: ۵۵) و (فهیمی، ۱۳۸۲: لوح ۷: ۱۲) است. با توجه به فرم خاص این ظروف و مطالعات انجام گرفته در این زمینه، به نظر می آید که در دوره های قبل از اشکانیان یعنی دوره هخامنشی کاربرد بیشتری داشته اند و استفاده از آنها تا دوره اشکانی نیز تداوم می یابد. این فرم ظرف در حدود چهار درصد از مجموعه فرم ظروف را تشکیل می دهد.

دیگچه

ظروفی هستند کوچک تر از دیگ ها که در حدود سه درصد از مجموعه فرم ظروف را به خود اختصاص داده اند. از رایج ترین شکل دیگچه ها نمونه های با لبه مثلثی شکل و ضخامت آنها بین

خمیره ها ۲۲ درصد از مجموع ظروف را به خود اختصاص می دهند. خمیره های بدست آمده از بررسی انجام شده در شهرستان قروه بر اساس فرم لبه به چهار گروه تقسیم می شوند:

۱- خمیره های با لبه تخت متمایل به داخل که تعداد سه قطعه از این فرم بدست آمده (لوح ۱: شماره های ۱ و ۴) و (لوح ۲: شماره ۴) که قابل مقایسه با قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, fig.8: 2-49 & 3-49)، منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۳، طرح ۱۰، شماره ۵-۷)، بیستون (Kleiss, 1985, Abb.3) و خورده (رهبر، ۱۳۸۲: ۱۵۹، ۸)

۲- خمیره های با لبه برگشته به داخل با یک لبه مضاعف که از این فرم هم سه قطعه بدست آمده است (لوح ۱: شماره های ۱، ۲ و ۳). قطر دهانه این گونه خمیره ها از ۴۰-۴۸ سانتی متر متغیر است. از تزیینات موجود بروی این خمیره ها شیاره های کنده شانه ای است. این خمیره ها قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از بررسی ابهر رود (مافی، ۱۳۸۵: ص ۹۵، شکل شماره ۴)، طرح ۱۰ شماره ۷ و ۸ منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۳، طرح ۱۰، شماره ۷ و ۸)، قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, Fig.10: 10-49, 11-46 & 12-49) است. این خمیره ها مربوط به اواخر دوره اشکانی هستند که ساخت آنها بعدها در دوره ساسانی تداوم می یابد.

۳- خمیره های با لبه برگشته به خارج با یک یا دو شیار بروی قسمت خارج لبه که تعداد سه قطعه از این خمیره ها بدست آمده (لوح ۱: شماره های ۲، ۳ و ۶) و قابل مقایسه با بیستون (Kleiss, 1985, Abb.3) قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, Fig.9: 37-3) و نمونه های منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۳، طرح ۱۰، شماره ۳-۱) است.

۴- خمیره های با لبه گرد ضخیم تا حدی برگشته به داخل (لوح ۱: شماره ۵) که قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, fig.8: 10-49,43) است.

تغار

تغارها ظروفی هستند که بیشترین گشادگی دهانه را نسبت به سایر ظروف دارند. در این پژوهش قطر دهانه بزرگترین تغار ۴۶

شماره های ۴ و ۵ و لوح ۱۱: شماره های ۱ و ۳) که نمونه های مشابه آن از بیستون (Kleiss, 1970: 193, Abb. 26:35 & Abb. 25:37)، قلعه ضحاک (قندگر، ۱۳۸۲: ۲۸۲، ۲۳) و خورهره (رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۰، ۱۰۹) یافت شده است. با این تفاوت که نمونه های گزارش شده در خورهره بدون تزیین کننده موجی دور شانه هستند. همینطور می توان این کوزه ها را با نمونه های بدست آمده از منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۱، طرح ۸) مقایسه نمود.

۲- کوزه های گردن دار با لبه تخت و گرد شده برگشته به خارج (لوح ۱۳: شماره ۵های ۱، ۲، ۳، ۶ و ۱۰ و لوح ۱۱: شماره ۴) لبه قائم و ضخیم (لوح ۱۳: شماره ۸) (لوح ۱۴: شماره های ۵ و ۳). گروه اول قابل مقایسه با نمونه های بیستون (Kleiss, 1970: 194, Abb. 26:40; Kleiss, 1985: 190, Abb. 22:25)، خورهره (رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۰، ۱۰۷ و ص ۱۵، ۱۳ و ص ۱۵۱، ۱۶)، منطقه ابهر رود (مافی، ۱۳۸۵: ۹۵، شکل شماره ۳ و ۶) و منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۰، طرح ۷: شماره ۱-۷) است.

۳- از گونه های شاخص این گروه کوزه های با لبه برگشته به خارج با یک شیار (لوح ۱۴: شماره ۱) یا دو شیار (لوح ۱۰: شماره ۳) و (لوح ۱۴: شماره ۶) روی قسمت خارجی لبه است. گاهی دو نوار برجسته با مقطع مدور روی گردن برخی از ظروف دیده می شود. از نمونه های قابل مقایسه بیستون (Kleiss, 1970: 182, Abb. 26: 4-5-7)؛ قلعه ضحاک (Kleiss, 1970: 182, Abb. 26: 4-5-7)؛ ماهنشان (Keall & Keall, 1981: 141, fig. 12n34)، ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۱، طرح ۸: شماره ۳-۶) و منطقه ابهر رود (مافی، ۱۳۸۵: ۹۵، شکل شماره ۶) را می توان نام برد.

۴- کوزه های با لبه قائم یا برگشته به خارج به صورت آویزان از گونه های شاخص در دوره اشکانی در بسیاری از محوطه ها است (لوح ۱۲: شماره های ۱ و ۳، لوح ۱۱: شماره ۲ و لوح ۱۰: شماره های ۱ و ۲) که با نمونه های بدست آمده از بیستون (Kleiss, 1970: Abb. 26:35; Kleiss, 1970: Abb. 22: 25)؛ خورهره (رهبر، ۱۳۸۲: ۱۵۴، ۴۵ و ۱۶۲، ۱۲۴) و ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۱، طرح ۸: شماره ۷-۱۲) قابل مقایسه است.

۳/۵ تا ۱/۵ سانتی متر است. بدنه زاویه دار و لبه خمیده به خارج و گاهی متمایل به داخل از ویژگیهای این نوع دیگچه هاست (لوح ۱۹: شماره های ۲ و ۳) که قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981: fig. 19:32-46) و منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۵۸، طرح ۵: شماره ۷ و ۸). شکل دیگر از این دیگچه ها (لوح ۱۹: شماره ۱) با بدنه کروی با لبه برگشته به خارج و بدنه کروی با زاویه نسبتاً تند در محل اتصال به بدنه با منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۵۸، طرح ۵: شماره ۹) و نمونه های بدست آمده از بیستون (Kleiss, 1985, Abb. 3)، خورهره (رهبر، ۱۳۸۲: ۱۷۴، ۱۵) و قومس (Trinkaus, 1986: 15/1) قابل مقایسه است. البته تزیینات شیاری و کنده که بر روی دیگچه ها دیده می شود را نباید از یاد برد که با نمونه های بدست آمده از قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, fig. 20: 16-20) قابل مقایسه است.

قدح

این ظروف بیشتر شبیه به کاسه ها هستند. قدح های بدست آمده از بررسی انجام گرفته در حدود یک درصد از مجموعه فرم ظروف را تشکیل می دهند. قدح های بدست آمده دارای لبه های اریب و مثلثی شکل هستند (لوح ۱۹: شماره های ۴ و ۵) که قابل مقایسه با نمونه های نوشیجان (هرینک ۱۳۷۶: ۱۱۶، شکل ۱۴ و ۱۴ا)، ثلاث باباجانی (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۳، طرح ۸ شماره ۱۲) و صحنه (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۵، طرح ۱۲: شماره ۱۲) است که در طی بررسی های انجام شده راجع به اسقرارگاههای اشکانی در زاگرس مرکزی بدست آمده اند.

کوزه

کوزه ها ظروفی هستند که دارای قطر دهانه کم و ارتفاع متوسط و البته ضخامت بدنه آنها هم کم است. در میان سفالهای بدست آمده در این پژوهش در حدود ۲۷ درصد از مجموع فرم ظروف بدست آمده مربوط به کوزه است که به دو قسمت گردن دار و بدون گردن تقسیم می شوند.

کوزه های گردن دار

۱- کوزه های با لبه تخت، عمود یا برگشته به خارج (لوح ۱۰:

آن از بررسی شهرستان صحنه و اسدآباد (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۸، طرح ۱۸: شماره های ۹ و ۱۱) بدست آمده است. برای مقایسات بیشتر ر. ک به (Wenke, 1975: 29, pl. 537;) (Wenke, 1975: 23, pl. 424).

۲- بشقاب های معروف به بشقاب ماهی که در بین متخصصین این دوره از شهرت خاصی برخوردار است. این نوع ظروف بدست آمده بدون لعاب اند (لوح ۱۸: شماره ۱-۴) و قطر دهانه آنها ۴۶ سانتی متر بوده و اکثراً دارای تزیین شیاری هستند. بلند ترین ارتفاع ۱۸ سانتی متر و ضخامت این ظروف ۳ سانتی متر است. قابل مقایسه با نمونه بشقاب ماهی های بدست آمده از میوان (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۸، طرح ۱۸: شکل ۱، ۲ و ۱۳) (Wenke, 1975: 34, pl. 632)، نوشیجان (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۱۶، شکل ۱۷: شماره ۲) است.

سینی

یک نمونه سینی از بررسی منطقه بدست آمد که دارای تزیین نقش کنده است به ضخامت ۲/۵ سانتی متر (لوح ۲۰: شماره ۱) و قابل مقایسه با میوان (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۸، طرح ۱۸: شماره ۶) است.

سفالهای کلینکی

مشخصات فنی

سفالهای کلینکی را می توان به عنوان گونه شاخص و راهنمای دوره اشکانی یاد کرد که در بسیاری از بررسی های غرب و شمال غرب ایران، راهنمای شناسایی دوره اشکانی هستند. رنگ سطح این گونه سفالها نارنجی، قرمز نارنجی و قهوه ای یا قهوه ای خاکستری است. مغز سفال خاکستری است یا روشن یا تیره. شاموت هم معمولاً در این سفالها مشهود نیست ولی بعضاً شن نرم در آنها به کار رفته و بافت سفال متراکم و سخت است. شکلهای سفال کلینکی بسیار متنوع است. در وهله اول می توان از بین فرم ظروف بدست آمده از شهرستان قروه به پیاله ها و کاسه ها اشاره کرد که گونه های شاخص و ویژه آنها دارای لبه های ضخیم برگشته به طرف خارج است. سپس ظروف با بدنه زاویه دار به طرح بدنه کشتی که منشاء این شکل سفال را دوره

۵- کوزه با لبه گرد متمایل به داخل و یک زاویه در گردن (لوح ۱۴: شماره ۲) که قابل مقایسه با کیش بین النهرین است (Lecomte, 1987: 1.45: 8). این گونه از کوزه ها که مربوط به اواخر دوره اشکانی است در دوران ساسانی رواج بسیاری داشته.

کوزه های بدون گردن

نوع دیگر از کوزه ها، کوزه های بدون گردن است که عموماً با لبه برگشته به خارج، گرد شده یا تخت و متمایل به داخل دیده می شود و قسمت خارجی لبه آنها ضخیم است. نمونه بدست آمده از این شهرستان با اندکی تفاوت در مقطع (لوح ۱۴: شماره ۴ و لوح ۱۳: شماره ۹) قابل مقایسه با بیستون (Kleiss, 1970,) (Abb.26:12)، نوشیجان (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۲۰، شماره ۱۶)، قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, 171, fig. 10n23) و منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۶۲، طرح ۹: شماره ۳-۷) است. سفال لعابدار در این بررسی به تعداد اندک (یک قطعه) (لوح ۲۰: شماره ۳) بدست آمده که دارای لعاب آبی رنگ است. سطح سفال وضع مناسبی ندارد. لعاب باقی مانده مات و ترک خورده است. این نوع سفال در این مجموعه یعنی کوزه های بدون گردن طبقه بندی شده است.

تنگ

یک نمونه تنگ در مجموعه بررسی بدست آمده که دارای یک دسته بوده و تزیین به کار رفته بر روی گردن آن نقش کنده شانه ای است (لوح ۲۰: شماره ۲) و نمونه مشابه آن از خورهه بدست آمده است (رهبر، ۱۳۸۲: ۱۵۸، شماره ۸۷). نمونه دیگر قابل مقایسه با نمونه بدست آمده از بررسی شهرستان اسدآباد (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۲۹، طرح ۴۱: شماره ۵) است.

بشقاب ها

بشقاب ها ظروفی پهن با لبه باز و گرد هستند. شش درصد از مجموع فرم ظروف سفالهای اشکانی شهرستان قروه مربوط به این فرم است. بشقابهای شناسایی شده در منطقه قروه به دو گروه تقسیم می شود:

۱- بشقاب معمولی (ساده) (لوح ۱۷: شماره ۴) که نمونه ای از

لوح ۱۶: شماره ۴) که قابل مقایسه با طرح ۱ شماره ۱-۷ منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۵۴) و بیستون (Kleiss, 22, Abb. 1970: p?), خورمه (رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۵، طرح ۶۵) و قلعه ضحاک (Wenke, 1975, pl. 409,753) است. البته نمونه های ۱ و ۳ از این گروه از نظر شکل با گونه های کلینکی بیستون شبیه است.

۲- کاسه های با لبه برگشته به داخل و بدنه کروی که از نظر شکل شبیه گروه اول است (لوح ۱۶: شماره های ۳، ۵ و ۶ و لوح ۱۵: شماره ۸). این نمونه ها قابل مقایسه با نمونه بدست آمده از بیستون (Kleiss, 1970:176, Abb.22)، قلعه ضحاک (Kleiss, 1973: 177)، منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۵۵ طرح ۲ شماره ۱-۳) و اسد آباد صحنه و پاوه (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۲۱، لوح ۲۴ و ۲۵) هستند.

۳- کاسه های با لبه برگشته به خارج و کف تخت که نمونه های آن قابل مقایسه با بیستون (Kleiss, 1970: 195, Abb. 3:25)، خورمه (رهبر، ۱۳۷۷: ۸۷) و ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۵۶-۵۷، طرح ۲: شماره های ۲ و ۳) هستند.

۴- کاسه های زاویه دار با لبه گرد شده و یک نوار برجسته با مقطع گرد شده که قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از شهر قومس (Boucharlat, 1987, 15:145-311)، بیستون (Kleiss & Calmeyer, 1996: 166, Abb. 11) و منطقه ماهنشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: ۵۶، طرح ۳: شماره های ۲ و ۳) هستند.

پیاله

بیشتر پیاله های بدست آمده از نوع کلینکی و رنگ خمیره اغلب خاکستری و سطح بیرونی و درونی آنها صیقل خورده است. بیشتر پیاله ها دارای لبه پراتتری تیز و اریب بوده و قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از کنگاور، اسد آباد و ثلاث باباجانی (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۶، طرح ۱۴: شماره های ۱۰ و ۱۱ و نیز بنگرید به: کامبخش فرد، ۱۳۷۷: ۲۰۵، شماره های ۷ و ۲۲؛ کامبخش فرد، ۱۳۷۷: ۵۲، طرح ۲۳)، بیستون (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۱۶، شماره های ۱۶ و ۴) و نوشیجان (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۱۳، شماره های ۱۴ و ۱) هستند. در میان پیاله ها، پیاله مرصع کاری شده ای نیز دیده می شود که دارای لبه تخت و ضخیم برای ایجاد نقش و تا حدی برگشته به داخل است (طرح ۸: شماره ۲).

آشور جدید، آهن ۳ و هخامنشی می دانند (Stronach, 1969). بحثی که در این جا وجود دارد این است که سفال کلینکی زمانی فراتر از دوره اشکانی را در بر می گیرد یا خیر؟ براساس موضوعی که در قسمت فوق به آن اشاره شده سفال کلینکی در دوره های قبل از اشکانی وجود داشته و بعد ها هم در دوره ساسانی مورد استفاده واقع شده است. موضوع دیگری که در مورد سفال کلینکی وجود دارد این است که دامنه یا وسعت جغرافیایی این سفال را از غرب روی مسیر قصر شیرین تا مراغه و در قسمت جنوب از اسلام آباد تا دره هلیلان و از سمت شرق تا حدود خورمه و از شمال تا قلعه ضحاک و زنجان می دانند. تا کنون وجود این گونه سفال از مکانهای تاریخی بیستون، کنگاور، تپه جوکار ملایر، نوشیجان، ری، شوش، اسلام آباد غرب و بروجرد گزارش شده است (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۱۷). در میان سفالهای منطقه بررسی شده (لوح ۱۶ و ۱۵) تعدادی سفال از نوع کلینکی بدست آمده که با نقاطی از جمله بیستون و خورمه قابل مقایسه است.

اشکال

سفال های کلینکی از نظر فرم متنوع هستند به طوری که دو فرم کلی ظرف از این گروه شناسایی شده که ظروف مذکور هر یک به گونه های مختلفی تقسیم می شوند. بیشتر فرم ظروف این گروه را کاسه ها تشکیل می دهند.

کاسه

کاسه ها ظروفی هستند با دهانه گشاد و ارتفاع کم و بر اساس تقسیم بندی های انجام گرفته جزء ظروف متوسط محسوب می شوند. با توجه به پژوهش انجام گرفته در زمینه گونه شناسی سفال اشکانی منطقه قروه، این گونه فرم ظرف حدود ۱۸ درصد از مجموع ظروف را به خود اختصاص می دهد. در این میان قطر دهانه بزرگترین کاسه به ۳۸ سانتی متر و کوچکترین آن به ۱۵ سانتی متری رسد. کاسه ها چهار گونه متفاوت دارند:

۱- از شاخص ترین اشکال کاسه ها در منطقه بررسی شده کاسه های با لبه برگشته و بدنه پراتتری است. لبه این کاسه ها نوک تیز، گرد شده یا تخت است (لوح ۱۷: شماره ۲ و ۳ و

می شود که زیاد مشخص نیست. رنگ به کار رفته در نقوش قهوه ای است. این گونه سفال را می توان قابل مقایسه با نمونه های مکشوفه از بیستون، قلعه ضحاک و اردبیل (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۵۱-۱۴۸) دانست.

تزیینات سفال اشکانی در شهرستان قروه

پنج گونه مختلف تزیین بر روی سفال های اشکانی منطقه قروه شناسایی شده است:

نقش افزوده (طنابی)

این تزیین به صورت افزودن به بدنه سفال ایجاد می گردد و اکثراً بر روی خمیره ها دیده می شود که نمونه آن را می توان در لوح های ۷-۳ مشاهده کرد. می توان تزیین مذکور را قابل مقایسه با محوطه های اسد آباد، نهاوند، کنگاور، پاوه و صحنه (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۰۸، لوح شماره ۱: طرح های ۱۱، ۱۰، ۴، ۳) و ابهر رود (مافی، ۱۳۸۵: ۹۵، شکل شماره ۴) دانست. البته تزیین طنابی دو ردیفه هم در میان سفالهای دیده می شود که نمونه آن در لوح ۱۹ و ۸ (تغارها و دیگچه ها) با نهاوند و صحنه (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۰۹، لوح ۲: طرح ۲۰ و ۲۱) و همینطور با نمونه های بدست آمده از ابهر رود (مافی، ۱۳۸۵: ۹۶، شکل شماره ۹: طرح ۲ و ۴) قابل مقایسه است.

تزیین نقش کنده

تزیین کنده که با استفاده از شیئی نوک تیز قبل از پخت سفال انجام پذیرفته روی بدنه ظروف به شکل دایره و بیضی های کوچک ایجاد گردیده است. این تزیین را بر روی بدنه ظروف به شکل دایره ای و بیضی می توان دید. اکثراً خمیره ها و تغارها دارای تزیین نقش کنده اند که نمونه آن در لوح های ۷-۹ و ۷-۴ وجود دارد. این ظروف دست ساز و قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از مریوان، نهاوند و صحنه است (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۱، لوح ۳: طرح های ۷ و ۸).

تزیین خطی و شیباری

این تزیین با ایجاد شیارها و خطوطی بر روی بدنه ظروف و در

در کنار تزیین مرصع تزیین نقش کنده بروی لبه به چشم می خورد که البته از هیچ محوطه ای در منطقه اشکانی غرب ایران گزارش نشده است. از تزیینات دیگر تزیین طنابی است (لوح ۸: شماره ۱). از فرم لبه های موجود می توان لبه برگشته به خارج (لوح ۹ شماره ۱ و ۲) و لبه تخت که در قسمت بدنه به سمت داخل بر می گردد را نام برد که قابل مقایسه با نمونه های هر سین (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۴، طرح ۱۰: شماره ۷) و کنگاور (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۴، طرح ۱۰: شماره ۲) است. سفالهای منقوش اندک هستند و تعداد یک قطعه در این بررسی بدست آمده که در لوح شماره ۷ قرار گرفته است. خمیره این سفال نخودی است و شاموت شن نرم و تزیینات نقاشی شده به رنگ قهوه ای روشن دارد. قابل مقایسه با سفالهای منقوش سبک اردبیل (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۵۱-۱۴۸) بوده و در مجموعه پیاله ها تقسیم بندی شده است.

سفالهای لعابدار

سفال لعابدار در این بررسی به تعداد اندک (یک قطعه) (لوح ۲۰: شماره ۳) بدست آمده که دارای لعاب آبی رنگ است و چرخ ساز. سطح سفال وضع مناسبی ندارد. لعاب باقی مانده مات و ترک خورده است. قابل مقایسه با نمونه های بدست آمده از شوش (Boucharlat, 1987, 15:145-311) است. این نمونه در مجموعه کوزه های بدون گردن نیز آورده شده است.

سفالهای منقوش

سفال منقوش به تعداد اندک از سطح محوطه های دوره اشکانی در شهرستان قروه بدست آمده است. شاید از دلایل کمبود چنین سفالی در محوطه ها وارداتی بودن آن باشد. البته وجود چنین سفالی می تواند نشان دهنده ارتباط فرهنگی منطقه مذکور با نقاط دیگر در دوران اشکانی باشد. این گونه سفال مانند نوع لعابدار اندک است و تنها تکه سفال بدست آمده به صورت بشقابی است تخت که توسط نقوش هندسی ساده تزیین شده. خمیره سفال نخودی و سطوح درونی و بیرونی پوشش لعاب گلی رقیق دارند. شاموت بکار رفته از شن نرم است. از تزیین های هندسی می توان مثلث های ساده را نام برد که دور تا دور ظرف را تزیین نموده است. البته تصویر هندسی دیگری هم دیده

بدست آمده که تحت تاثیر سفال های منقوش آذربایجان و غرب ایران است. نقوش به صورت مثلث و پشت سرهم در وسط و حاشیه ظرف مشاهده می گردد.

۴- همانطور که انتظار می رفت محوطه های باستانی قروه از نظر سفال کلینکی شباهت زیادی با غرب ایران علی الخصوص بیستون، قلعه یزدگرد و خورده داشته و در واقع پراکندگی جغرافیایی سفال های گونه کلینکی در غرب ایران و همگونی این سفال ها نشان دهنده همگونی فرهنگی این مناطق نیز هست.

۵- سفال های بدون لعاب و معمولی (ساده) عمده ترین نوع سفال هارا تشکیل داده که سطوح بیرونی و دورنی این نوع سفالها با لعاب گلی غلیظ و رقیق پوشیده شده و یا اینکه پرداخت بر روی آنها انجام گرفته است.

۶- در اینجا لازم است به نوآوری ها و تأثیرات عوامل بومی و محلی بر سفال ها هم اشاره گردد. در میان سفالهای معمولی (ساده) نوعی تزیین منحصر به فرد محلی دیده می شود که تقریباً در هیچ گزارش باستان شناسی در غرب ایران به آن اشاره ای نشده و آن تزیین مرصع یا به عبارتی تزیین نگین کاری است که بر روی دو گونه از سفالهای جمع آوری شده به چشم می خورد. در یک نمونه تزیین مذکور بر روی لبه انجام گرفته و دو قطعه سنگ مرصع که رنگ فیروزه ای مایل به آبی دارند در فاصله ۶ سانتی متری از یکدیگر کار گذاشته شده اند. در نمونه دیگر نگین به کار رفته بزرگ تر است و در قسمت زیر لبه ظرف دیده می شود. این تزیین شاید یکی از بهترین تزیینات به کار رفته در دوره اشکانی محسوب گردد. البته در کنار این تزیینات تزیینات دیگری هم به کار رفته که می توان تزیین طنابی، نقش کنده، شانه ای، فشاری و ... را نام برد (نمودار شماره یک).

۷- در میان گونه های سفالی شهرستان قروه پیاله ها و کاسه های با بدنه زاویه دار و کروی و لبه آویزان و لبه ضخیم شده خمیده به داخل وجود دارد که از نمونه های رایج عصر آهن و دوران هخامنشی است که در دوره اشکانی در اکثر مناطق از جمله شهرستان قروه هم رواج پیدا می کند. این امر نشان دهنده نوعی تداوم فرهنگی از دوره های پیشین به دوره اشکانی است.

۸- محوطه هایی که در این شهرستان واقع شده اند ارتباط بسیار نزدیکی با محوطه های باستانی غرب ایران و آذربایجان

محل زیر لبه دیده می شود. نمونه آن در لوح ۷-۶ وجود دارد. از محوطه های قابل مقایسه می توان کنگاور و هرسین را نام برد (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۲، لوح ۶: طرح های ۷ و ۶).

تزیین شانه ای و موازی

این تزیین با استفاده از شیئی نوک تیز دارای چند دندان قبل از پخت سفال یعنی زمانی که سفال نرم بوده بر روی بدنه ظروف به صورت موازی و حالت شیاری ایجاد گردیده که این خطوط گاهی مستقیم و گاهی موجی هستند. این تزیین به وفور در میان سفالهای اشکانی دشت قروه دیده می شود و در دوره ساسانی هم این تزیین مورد استفاده قرار می گیرد. از نمونه های بدست آمده می توان لوح ۷-۵ را نام برد که قابل مقایسه با کنگاور (محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۰، لوح ۴ طرح ۱۳، ۱۵) و حوضه آبریز ابهر رود (مافی، ۱۳۸۵: ۹۶، شکل شماره ۱۰) است.

تزیین مرصع کاری شده

در میان تزیینها، تزیین مرصع از اهمیت ویژه ای برخوردار است که نمونه آن در میان تغارها و پیاله ها دیده می شود و تاکنون نمونه از این تزیین در غرب ایران گزارش نشده و به نظر می رسد که این تزیین را باید جزء تزیینهای محلی دانست.

برآیند

بررسی گونه شناختی و تطبیقی سفال های اشکانی قروه در مورد هریک از گروه های سفالی نکاتی را آشکار می کند:

۱- در مجموع در شهرستان قروه تعداد ده گونه سفال اشکانی بدست آمده که از جمله می توان از کاسه ها، پیاله ها، کوزه ها، تغارها، دیگ ها، دیگچه ها و خمره ها نام برد. (نمودار شماره دو).

۲- تعداد سفال لعابدار اندک و یک نمونه بدست آمده که تحت تاثیر فرهنگ سفالگری مناطق دیگر بوده و بیشتر مشابه بین النهرین و جنوب ایران است. این گونه سفال ها چرخ ساز و خمیره ای به رنگ نخودی دارند که از مشخصه های سفال در نقاط مذکور است و البته دارای لعاب آبی رنگ هستند.

۳- سفال منقوش مانند گونه لعابدار اندک و تعداد یک قطعه

شهرستان قروه از نظر شکل و ویژگیهای فنی در حوزه فرهنگی غرب ایران قرار می گیرد و همگونی سفال قروه با منطقه غرب ایران علی الخصوص با بیستون بیشتر است. به نظر می رسد که این منطقه همواره تحت نفوذ و تأثیر عوامل خارجی بوده است.

داشته اند. البته سفال های معمولی (ساده) قروه با سفال های سایر مناطق از جمله بین النهرین و یا شمال شرق نیز تشابهات اندکی از نظر شکل و تزئینات دارند.

۹- در پایان باید گفت که سفال اشکانی در اکثر مناطق

منابع

الف) فارسی

فهیمی، حمید، ۱۳۸۲، عصر آهن در سیلک، گزارش مقدماتی بررسی سفالهای عصر آهن در سیلک، به کوشش صادق ملک شهمیرزادی، انتشارات پژوهشکده باستان شناسی.

بومر، رایز، ۱۳۷۳، یافته های سفالی زندان سلیمان، در: تخت سلیمان، به ویراستاری هانس هنینگ فون دراوستن و رودلف ناومان، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، تهران، انتشارات علمی فرهنگی.

فون دراوستن، هانس و نویمان، رودلف، ۱۳۸۲، تخت سلیمان، فرزاد نجد سمیعی، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی.

رهبر، مهدی، ۱۳۵۴، بررسی باستان شناسی منطقه کنگاور، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور.

قندگر، جواد، ۱۳۸۲، گزارش کاوش قلعه ضحاک، کتابخانه پژوهشکده باستان شناسی، (منتشر نشده).

_____، ۱۳۷۷، گزارش حفريات باستان شناسی آرامگاههای الیمایی منطقه شوشتر، مقالات اولین همایش باستان شناسی شوش، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی.

کامبخش فرد، سیف الله، ۱۳۷۷، گورخمره های اشکانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

_____، ۱۳۸۲، کاوش های باستان شناسی خورهه، تهران، موسسه انتشاراتی پازینه.

کیانی، محمد یوسف، (با همکاری م. مهیار)، ۱۳۵۹، دیوار دفاعی گرگان، مجله اثر، شماره ۲-۴، سازمان ملی حفاظت از آثار باستانی.

_____، ۱۳۸۲، سومین فصل کاوش های باستان شناسی خورهه، معاونت پژوهش سازمان میراث فرهنگی کشور.

محمدی فر، یعقوب، ۱۳۸۴، بررسی و مطالعه استقرارگاههای اشکانی در زاگرس مرکزی، پایان نامه دکتری باستان شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.

خسروزاده، علیرضا و عالی، ابوالفضل، ۱۳۸۳، توصیف، طبقه بندی و تحلیل گونه شناختی سفال دوره اشکانی و ساسانی در منطقه ماه نشان زنجان، مجموعه مقالات همایش بین المللی باستان شناسی حوزه شمال غرب، انتشارات پژوهشکده باستان شناسی.

مافی، فرزاد، ۱۳۸۵، تحلیل باستان شناختی آثار و استقرارگاه های اشکانی در حوزه آبریز ابهر رود، مجله پیام باستان شناس، سال سوم، شماره ششم، صص ۷۵-۱۰۲.

علیزاده، کریم، ۱۳۸۲، معرفی سفال های « دژمای » بیستون، کرمانشاه، کاوش ۱۳۸۱، گزارش های باستان شناسی (۲)، پژوهشکده باستان شناسی، صص ۱۵۷ - ۸۷.

هرینک، ارنی، ۱۳۷۶، سفال ایران در دوره اشکانی، ترجمه حمیده چوبک، تهران، سازمان میراث فرهنگی (پژوهشگاه).

(ب) غیرفارسی

Boucharlat, R., 1987, Less Niveau post-Achemenids a Susa, *DAFI* 15, pp: 145-311.

Debevoise, N.C., 1934, *Parthian Pottery from Seleucia on the Tigris*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Delougaz, P., & Kantor, H.J., 1971, *Chogha mish: the first five seasons of excavations*, vol.1, the oriental institute of the University of Chicago.

Keall, E.j & M.J. Keall, 1981, the Qaleh-i Yazdgird Pottery: A STATISTICAL APPROACH, *Iran* XIX, pp. 33-80.

Kleiss, W., 1970, Zur topographie des (Partherhanges) in Bisutun, *AMI* 3 (N.F), pp: 133-168.

—————, 1973, Qaleh Zahak in Azarbaijan, *AMI* 6 (N.F), pp: 163-196.

—————, 1985, Der Saulenbau von Khurha, *AMI* 18, pp: 173-180.

Kleiss, W., & Calmeyer, P., 1996, *Bisutun, Ausgrabungen in den Jahren 1963-1967*, Berlin: Gebrmann Verlag.

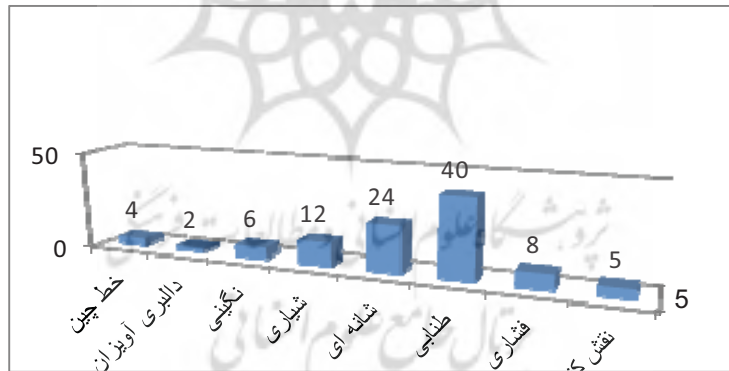
Lecomte, O., 1987, La ceramique Sassanide, Fouilles de Tureng Tepe, *sous la direction de Jean Deshayes par Remy Boucharlat et Oliver Lecomte*, Paris, pp. 93-113

Trinkaus, C.M., 1986, pottery from the Damghan Plain, Iran: Chronolgy and Variability from the Parthian to the Islamic period, *studies Iranica* 15/1.

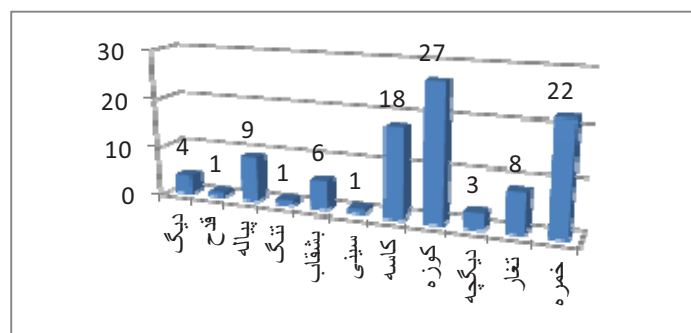
Wenke, R.J., 1975, *Imperial investment and agricultural development in Parthian and Sassanian kuzestan: 150 BC, to 64 Ad.*, Ph.D thesis, University of Michigan.

Wright, H.T., 1981, an Early Town on Deh Luran Plain: Excavations at Tepe Farukhabad, *Memoir of the Museum of Anthropology* 13, Ann Arbor: University of Michigan.

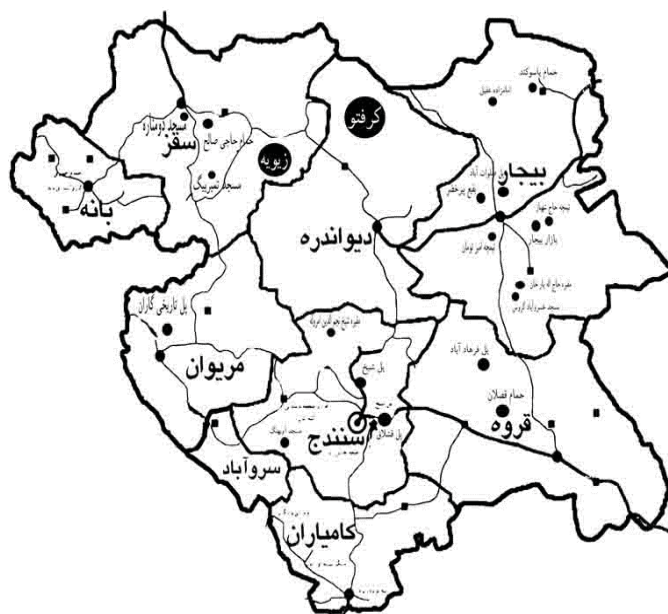
نمودارها، نقشه ها

نمودار شماره ۱: میزان فراوانی تزئینات سفالهای اشکانی شهرستان قروه.

نمودار شماره ۲: میزان فراوانی گونه های سفالهای اشکانی شهرستان قروه.

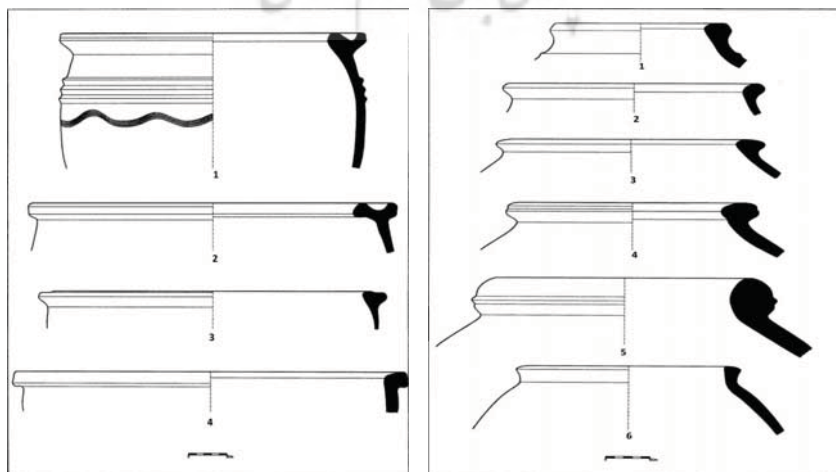

نقشه ۱: معرفی شهرستانهای استان کردستان.

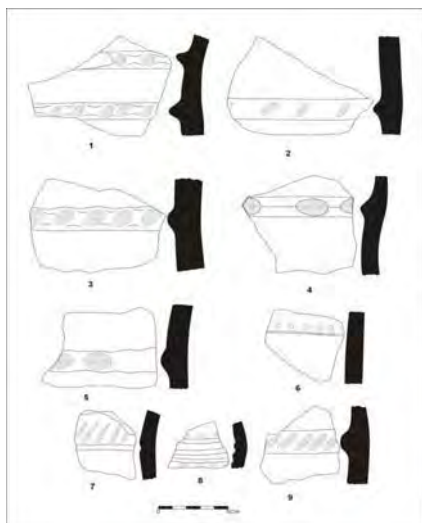
نقشه ۲: استقرار گاههای اشکانی شهرستان قروه.

طرح ها

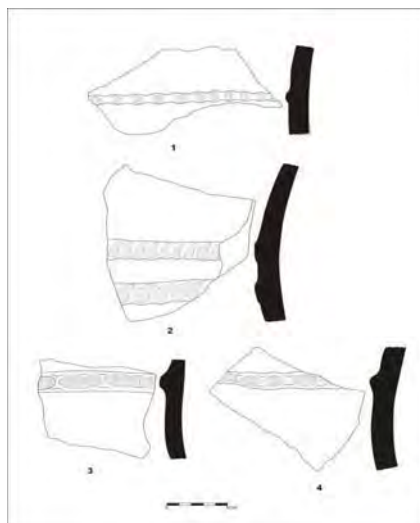

لوحة شماره ۲

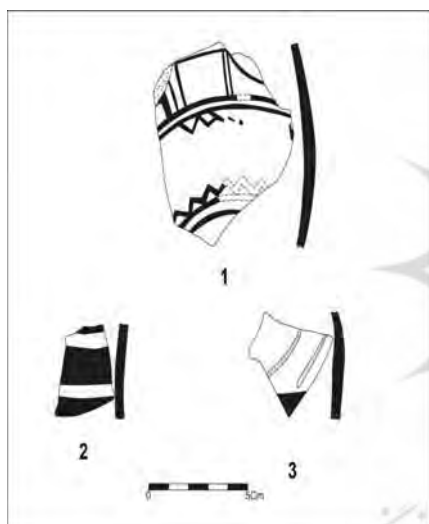
لوحة شماره ۱

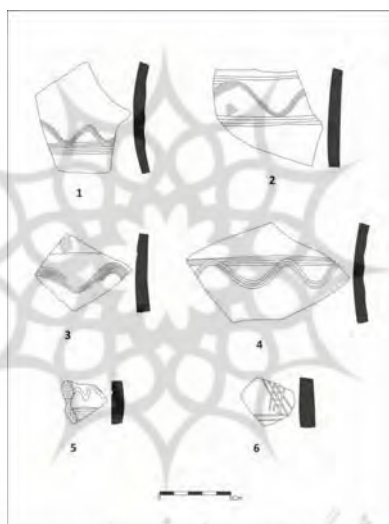
لوح شماره ۴

لوح شماره ۳

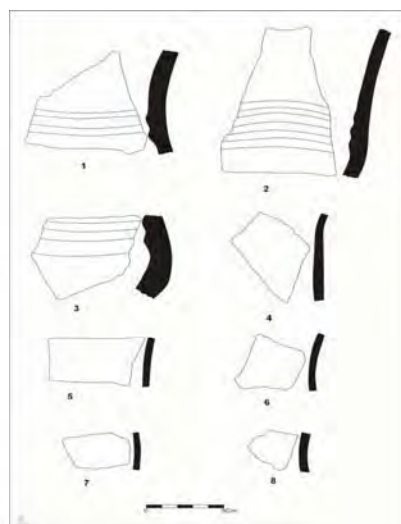

لوح شماره ۷

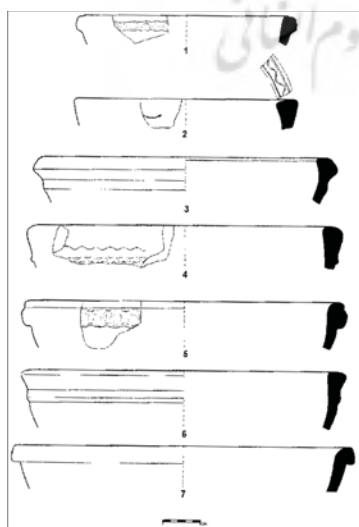

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

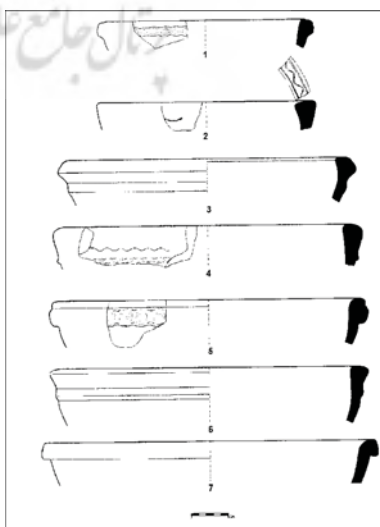
لوح شماره ۶

لوح شماره ۵

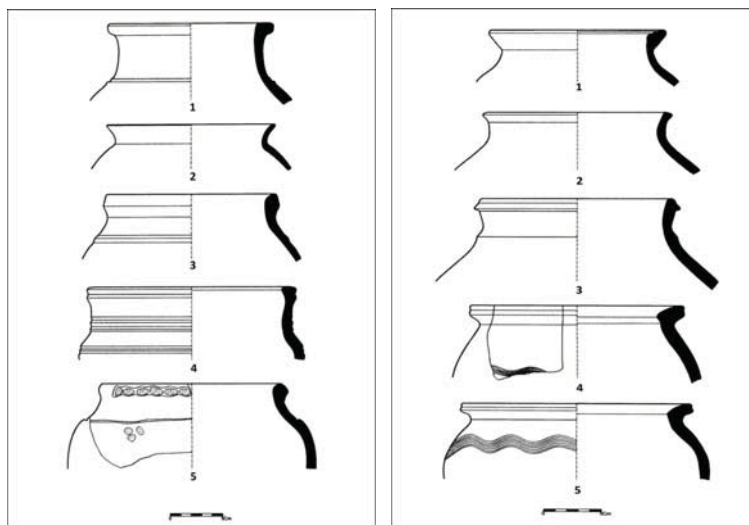

لوح شماره ۹

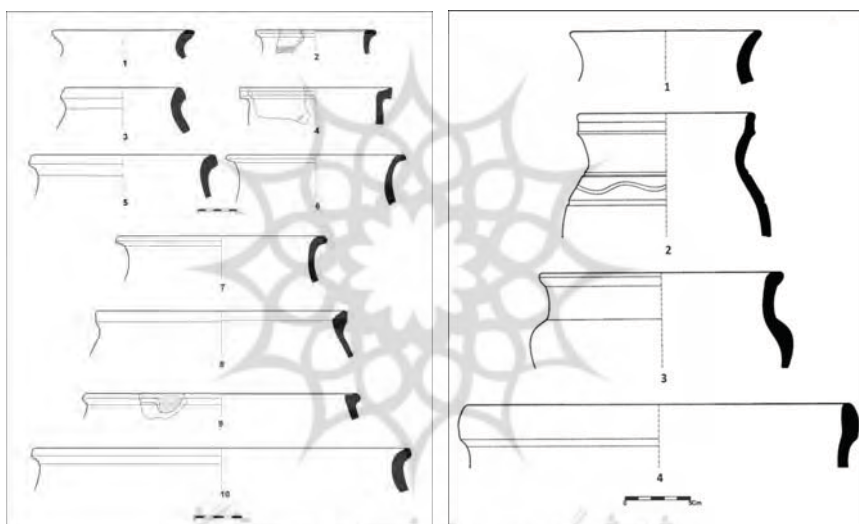
لوح شماره ۸

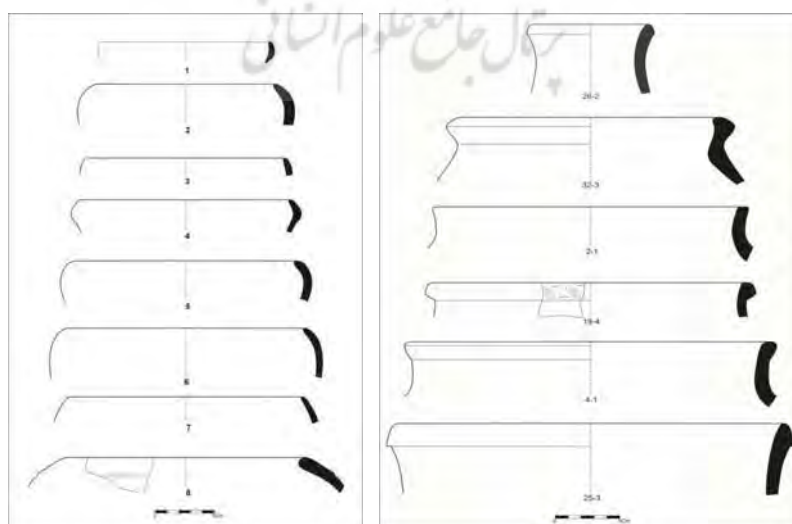
لوح شماره ۱۱

لوح شماره ۱۰

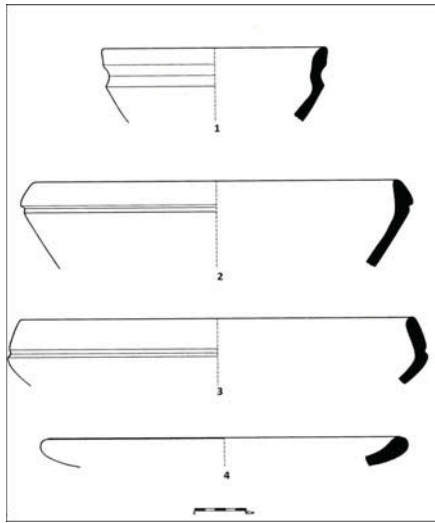
لوح شماره ۱۲

لوح شماره ۱۳

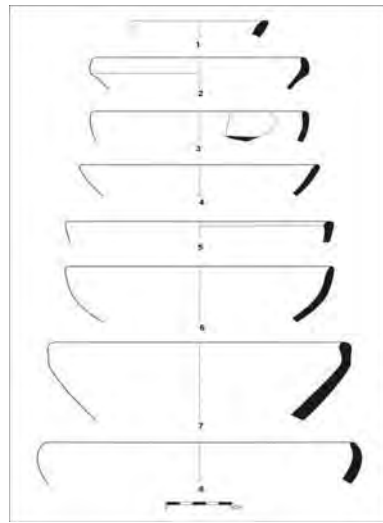

لوح شماره ۱۵

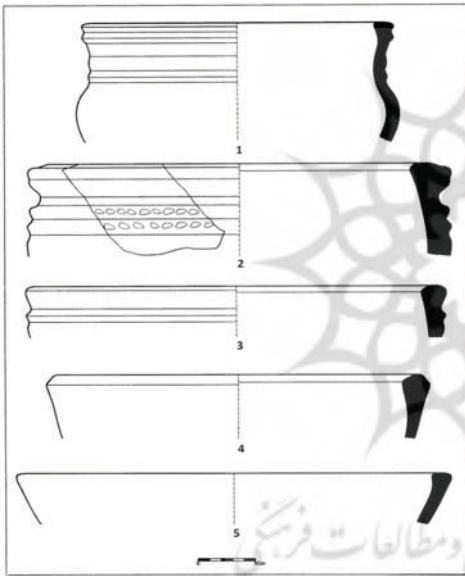
لوح شماره ۱۴

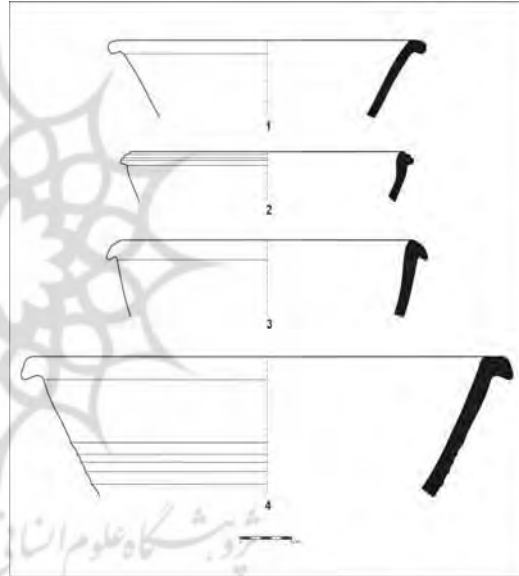
لوح شماره ۱۷

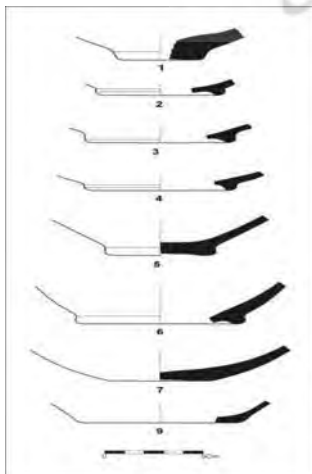
لوح شماره ۱۶

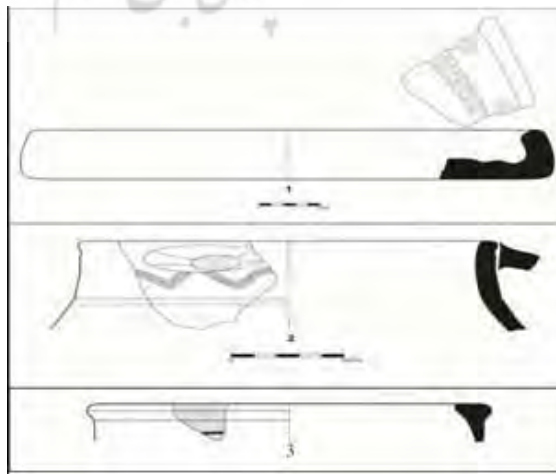
لوح شماره ۱۹

لوح شماره ۱۸

لوح شماره ۲۱

لوح شماره ۲۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

جداول

جدول شماره ۱: مشخصات سفال های لوح شماره ۱

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Keall & keall 1981, fig 9N29	چرخ ساز، لبه، معمولی	۱۱-۳	خمیره	۱
علیزاده ۱۳۸۲: شکل ۳:۴	چرخ ساز، لبه، معمولی، کلینکی	۱۳-۱	خمیره	۲
Keall & keall, 1981, 19N fig 11	چرخ ساز، لبه، معمولی	۲۵-۲	خمیره	۳
رهبر ۱۳۸۲، ص ۸:۱۵	دست ساز، لبه، خشن	۳۳-۱	خمیره	۴
Keall & Keal, 1981, fig 8	دست ساز، لبه، تزیین شیباری	۳۲-۱	خمیره	۵
Kleiss 1985, Abb.3	چرخ ساز، لبه، خشن	۱۷-۳	خمیره	۶

جدول شماره ۲: مشخصات سفال های لوح شماره ۲

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Keall & keall, 1981, fig.10 N12	چرخ ساز، لبه، تزیین شانه ای	۳۰-۱	خمیره	۱
Keall & keall, 1981, fig.17 N10	چرخ ساز، لبه، تزیین شانه ای	۱۰-۲	خمیره	۲
Trinkaus, 1986, fig.23:3	چرخ ساز، لبه، معمولی	۳۴-۱	خمیره	۳
Keall & Keal, 1981, fig.8(2-49)	چرخ ساز، لبه، معمولی	۸-۲	خمیره	۴

جدول شماره ۳: مشخصات سفال های لوح شماره ۳

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Keall & keall, 1981, fig.17,15	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۲۵-۴	خمیره	۱
Keall & keall, 1981, fig.19,4 محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۰، لوح ۲ شماره ۱۸ و ۲۱	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۱۸-۳	خمیره	۲
محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۰۹، لوح ۱ شماره ۱۰	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۲۶-۳	خمیره	۳
	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۲۶-۴	خمیره	۴

جدول شماره ۴: مشخصات سفال های لوح شماره ۴

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Keall & Keal, 1981, fig.10	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۴-۲	خمیره	۱
رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۰	دست ساز، بدنه، تزیین کننده	۲۶-۵	معمولی	۲
Kleiss, 1970: 82, Abb.11	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۸-۶	معمولی	۳
Kleiss, 1970: 79, Abb.11	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۱۶-۴	معمولی	۴
Keall & Keal, 1981, fig.11	دست ساز، بدنه، تزیین طنابی	۴-۳	معمولی	۵
Delogaz & Kantor, 1971, pl. 71	چرخ ساز، بدنه، تزیین کننده	۹-۴	معمولی	۶
Delogaz & Kantor, 1971, pl. 71	چرخ ساز، بدنه، تزیین کننده	۳۸-۲	معمولی	۷
محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۱، لوح ۳ شماره ۱۲-۱۳	چرخ ساز، بدنه، تزیین کننده	۴-۴	معمولی	۸
Kleiss, 1970, Abb.12	چرخ ساز، بدنه، تزیین کننده	۲۳-۴	معمولی	۹

جدول شماره ۵: مشخصات سفال لوح شماره ۵

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Keall & Keal, 1981, fig.11	چرخ ساز، بدنه، تزیین شانه ای	۲۸-۳	معمولی	۱
Keall & Keal, 1981, fig.10 (5-32)	چرخ ساز، بدنه، تزیین شانه ای	۱۶-۳	معمولی	۲
Keall & Keal, 1981, fig.26	چرخ ساز، بدنه، تزیین شانه ای	۱۶-۱	معمولی	۳
Keall & keall, 1981, fig.21,9	چرخ ساز، بدنه، تزیین شانه ای	۲۷-۲	معمولی	۴
Keall & keall, 1981, fig.21,26	چرخ ساز، بدنه، تزیین شانه ای	۱۴-۴	معمولی	۵
Keall & keall, 1981, fig.26,5	چرخ ساز، بدنه، تزیین شانه ای و خطی	۱۴-۶	معمولی	۶

جدول شماره ۶: مشخصات سفال لوح شماره ۶

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Keall & Keal, 1981, fig.11 (15-24)	دست ساز، بدنه، تزیین شیاری	۹-۵	معمولی	۱
	دست ساز، بدنه، تزیین شیاری	۱۸-۴	معمولی	۲
	دست ساز، لبه، تزیین شیاری	۸-۱	معمولی	۳
	دست ساز، بدنه، معمولی	۳-۳	معمولی	۴
	دست ساز، بدنه	۱۴-۳	معمولی	۵
	دست ساز، بدنه	۱۴-۳	معمولی	۶
	دست ساز، بدنه	۱-۲	معمولی	۷
	دست ساز، بدنه	۹-۶	معمولی	۸

جدول شماره ۷: مشخصات سفال لوح شماره ۷

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Bibl:hearinek-3-1 (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۴۹، شکل ۲)	کف، چرخ ساز، پیاله	۱-۱	معمولی	۱
	بدنه، چرخ ساز، کلیکی	۲۰-۳	معمولی	۲
	بدنه، چرخ ساز، کلیکی	۱۲-۳	معمولی	۳

جدول شماره ۸: مشخصات سفال لوح شماره ۸

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
رهبر، ۱۳۷۷: ۶۵	دست ساز، لبه، تزیین طنابی	۲۰-۱	پیاله	۱
	چرخ ساز، لبه، تزیین مرصع کاری	۱۹-۲	پیاله	۲
Keall & Keal, 1981, fig.19	چرخ ساز، لبه، کلیکی	۲۴-۲	تغار	۳
رهبر، ۱۳۷۷: ۶۴	چرخ ساز، لبه، تزیین طنابی	۱۷-۱	تغار	۴
Keall & Keal, 1981, fig.20	دست ساز، لبه، تزیین فشاری	۱۱-۲	تغار	۵
رهبر، ۱۳۷۷: ۱۲۴	چرخ ساز، لبه، تزیین خطی	۱۸-۲	تغار	۶
Kleiss, 1970, Abb.14	دست ساز، لبه، خشن	۳۳-۳	تغار	۷

جدول شماره ۹: مشخصات سفال لوح شماره ۹

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۴، لوح ۱۰ شماره ۷	چرخ ساز، کف، معمولی، تزیین خطی	۲۵-۵	پیاله	۱
رهبر، ۱۳۷۷: ۱۲۷	چرخ ساز، بدنه، معمولی، کلیکی	۲۴-۵	پیاله	۲
Keall & Keal, 1981, fig. 20,47	دست ساز، لبه، تزیین کنده	۶-۱	تغار	۳
	چرخ ساز، لبه، تزیین مرصع کاری، طنابی	۲۱-۱	تغار	۴
Keall & Keal, 1981, fig. 20,47	چرخ ساز، لبه، تزیین کنده	۱۱-۱	تغار	۵

جدول شماره ۱۰: مشخصات سفال لوح شماره ۱۰

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
Kleiss, 1973, Abb.22:25	لبه، چرخ ساز، تزیین خطی	۲۳-۱	کوزه	۱
Kleiss, 1970, Abb.26:12	لبه، چرخ ساز، معمولی	۹-۲	کوزه	۲
علیزاده، ۱۳۸۲، شکل ۵:۱۵	لبه، چرخ ساز، تزیین خطی	۳-۲	کوزه	۳
Kleiss, 1970, Abb.25:37	لبه، چرخ ساز، تزیین شانه ای	۱۰-۲	کوزه	۴
رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۰: ۱۹	لبه، چرخ ساز، تزیین شانه ای	۱۸-۱	کوزه	۵

جدول شماره ۱۱: مشخصات سفال لوح شماره ۱۱

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	کوزه	۷-۳	چرخ ساز، لبه تزیین خطی	قدگر، ۱۳۸۲: ۲۳:۲۸۲
۲	کوزه	۱۵-۲	چرخ ساز، لبه، کلتیکی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۲، ۱۲۴؛ هرینک، ۱۳۷۶، تصویر ۱۲:۱۲
۳	کوزه	۲۲-۲	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1970, Abb.26:35
۴	کوزه	۹-۱	چرخ ساز، لبه تزیین خطی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۰ و ۱۰۷؛ کامبخش فرد، ۱۳۷۷، طرح ۲۳
۵	کوزه	۲۹-۲	چرخ ساز، لبه تزیین دالبری	کامبخش فرد، ۱۳۷۷، طرح ۲۵

جدول شماره ۱۲: مشخصات سفال لوح شماره ۱۲

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	کوزه	۲۸-۱	چرخ ساز، لبه، تزیین خطی	Wright, 1981, fig.13M
۲	کوزه	۱۰-۱	چرخ ساز، لبه، تزیین شانه ای	Kleiss, 1970, Abb.26:12
۳	کوزه	۳۲-۲	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1970, Abb.22:25
۴	کوزه	۱۹-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	Lecomte, 1987, pl.57:2

جدول شماره ۱۳: مشخصات سفال لوح شماره ۱۳

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	کاسه	۸-۴	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1970, Abb.26:34 Kleiss, 1973, Abb.22:26
۲	کاسه	۲۳-۲	چرخ ساز، لبه، تزیین خطی	Kleiss & Calmeyer, 1996, Abb.23
۳	کاسه	۳۵-۲	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1973, Abb.22, 20
۴	بشقاب	۳۴-۴	چرخ ساز، لبه، معمولی	Wenke, 1975: 537, 29 Wenke, 1975: 424, 23

جدول شماره ۱۴: مشخصات سفال لوح شماره ۱۴

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	کوزه	۸-۵	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1970, Abb.26:40
۲	کوزه	۱۴-۱	چرخ ساز، لبه، تزیین خطی	Kleiss, 1985, Abb.5:8
۳	کوزه	۳۴-۲	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1973, Abb.22:25
۴	کوزه	۱۱-۶	چرخ ساز، لبه، تزیین نقش کنده	هرینک، ۱۳۷۶، شکل ۲۳:۲۳
۵	کوزه	۲۵-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1970, Abb.26:40
۶	کوزه	۲۶-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۳:۱۵
۷	کوزه	۲۹-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۳:۱۵
۸	کوزه	۳-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	Keall & keall, 1981, fig.10 N23
۹	کوزه	۱۶-۲	چرخ ساز، لبه، تزیین طنابی	Keall & keall, 1981, fig.26 N10
۱۰	کوزه	۳۳-۲	چرخ ساز، لبه، معمولی	Kleiss, 1985, Abb.3

جدول شماره ۱۵: مشخصات سفال لوح شماره ۱۵

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	کوزه	۲۶-۲	چرخ ساز، لبه، معمولی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۳:۱۶۲
۲	کوزه	۳۲-۳	چرخ ساز، لبه، معمولی	Lecomte, 1987, pl.45.8
۳	کوزه	۲-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۳:۱۵
۴	کوزه	۱۹-۴	چرخ ساز، لبه، تزیین خطی و نقش کنده	علیزاده، ۱۳۸۲، شکل ۱:۴
۵	کوزه	۴-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۳:۱۵
۶	کوزه	۲۵-۳	چرخ ساز، لبه، معمولی	Keall & keall, 1981, fig.12N34; Trinkaus, 1986, fig.20:10

جدول شماره ۱۶: مشخصات سفال لوح شماره ۱۶

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	پیاله	۵-۱	چرخ ساز، لبه، کلینکی	هرینک، ۱۳۷۶، شکل ۱۶ شماره ۴
۲	پیاله	۲۴-۱	چرخ ساز، لبه، تزیین طنابی	کامبخش فرد، ۱۳۷۷: ۲۰۵، شکل ۷ و ۲۲
۳	پیاله	۲-۳	چرخ ساز، لبه، کلینکی	هرینک، ۱۳۷۶، شکل ۱۴: شماره ۱
۴	پیاله	۷-۲	چرخ ساز، لبه، کلینکی	کامبخش فرد، ۱۳۷۷: ۵۲، طرح ۲۳
۵	پیاله	۹-۳	چرخ ساز، بدنه، کلینکی	کامبخش فرد، ۱۳۷۷: ۵۳، طرح ۲۴
۶	کاسه	۱۲-۲	چرخ ساز، لبه، کلینکی	هرینک، ۱۳۷۶، شکل ۲-۱۹
۷	کاسه	۲۷-۱	چرخ ساز، لبه، کلینکی	محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۷، لوح ۱۶ شماره ۲
۸	کاسه	۹-۷	چرخ ساز، لبه، کلینکی	هرینک، ۱۳۷۶: ۱۱۶، شکل ۱۶ شماره ۴

جدول شماره ۱۷: مشخصات سفال لوح شماره ۱۷

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	پیاله	۵-۲	چرخ ساز، لبه، کلینکی	هرینک، ۱۳۷۶، شکل ۱۶: شماره ۵ و ۴
۲	پیاله	۲۸-۵	چرخ ساز، کف، کلینکی	کامبخش فرد، ۱۳۷۷: ۵۲، طرح ۲۲۶
۳	کاسه	۲۲-۳	چرخ ساز، لبه، کلینکی	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۵، طرح ۶۵
۴	کاسه	۷-۱	چرخ ساز، لبه، کلینکی	کیانی، ۱۳۵۹: ۱۳۶، طرح ۴
۵	کاسه	۳۴-۵	چرخ ساز، لبه، کلینکی	هرینک، ۱۳۷۶: ۲۰۵، شکل ۴ و ۳۲
۶	کاسه	۲۸-۴	چرخ ساز، لبه، کلینکی	Kleiss, 1970, Abb. 22 pl 76
۷	دیگ	۱۹-۳	چرخ ساز، بدنه، معمولی	بومر، ۱۳۷۳، شکل ۱۵.۵۵
۸	دیگ	۶-۲	چرخ ساز، لبه، تزیین کنده	فهمی، ۱۳۸۲، لوح ۱۲: ۷

جدول شماره ۱۸: مشخصات سفال لوح شماره ۱۸

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	بشقاب	۵-۳	چرخ ساز، لبه، معمولی	هرینک، ۱۳۷۶، شکل ۱۷: شماره ۲
۲	بشقاب	۱۱-۴	چرخ ساز، لبه، معمولی	هرینک، ۱۳۷۶، شکل ۱۷: شماره ۲
۳	بشقاب	۳۵-۱	چرخ ساز، لبه، معمولی	Wenke, 1975: 632, 34
۴	بشقاب	۳۵-۳	دست ساز، لبه، تزیین شیاری	Wenke, 1975, 634, 35

جدول شماره ۱۹: مشخصات سفال لوح شماره ۱۹

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	دیگچه	۳۱-۱	چرخ ساز، لبه، تزیین خطی	Debevois, 1934, fig. 15
۲	دیگچه	۳۱-۲	چرخ ساز، لبه، تزیین طنابی	فون اراستن، ۱۳۸۲: ۵۶: ۶
۳	دیگچه	۸-۳	چرخ ساز، لبه، معمولی	Keall & Keall, 1981, fig. 19 N1
۴	قدح	۳۴-۳	چرخ ساز، لبه، معمولی	هرینک، ۱۳۷۶: ۱۱۶، شکل ۱ و ۱۴
۵	قدح	۱۱-۵	چرخ ساز، لبه، معمولی	Delougaz & Kantor, 1971: 170, 1

جدول شماره ۲۰: مشخصات سفال لوح شماره ۲۰

طرح	نوع سفال	کد تپه	توصیف سفال	منبع مقایسه
۱	سینی	۳۱-۳	دست ساز، لبه، تزیین کنده	محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۸، لوح ۱۸ شماره ۶
۲	تنگ	۲۰-۲	دست ساز، لبه، تزیین شانه ای	رهبر، ۱۳۸۲: ۱۵۸، شماره ۸۷
۳	کوزه	۲-۳	چرخ ساز، لعاب قلیایی	

جدول شماره ۲۱: مشخصات سفال لوح شماره ۲۱

منبع مقایسه	توصیف سفال	کد تپه	نوع سفال	طرح
رهبر، ۱۳۸۲: ۱۶۵، طرح-۶۵	چرخ ساز، کف، کاسه	۲۷-۳	معمولی	۱
Wenke, 1975: 552, pl.30	چرخ ساز، کف، کاسه پایه دار	۱۱-۷	معمولی	۲
Kleiss, 1970, Abb.26:60 pl.63	چرخ ساز، کف، کاسه	۴-۵	معمولی	۳
محمدی فر، ۱۳۸۴: ۴۱۷، لوح ۱۶ شماره ۱۲	چرخ ساز، کف، کاسه کلینکی	۵-۴	معمولی	۴
Wenke, 1975: 556, pl.30	چرخ ساز، کف، کاسه کلینکی	۱۲-۱	معمولی	۵
	چرخ ساز، کف، کاسه پایه دار	۲۴-۴	معمولی	۶
Kleiss, 1970, Abb.26.63, pl.163	چرخ ساز، کف، کاسه کلینکی	۲۲-۴	معمولی	۷
	چرخ ساز، کف، پیاله پایه دار	۱۵-۳	معمولی	۸

